Předmluva

Kniha mrtvých se svými 190, respektive 189 říkadly (vzhledem k neexistujícímu 16. říkadlu) je vrcholným dílem staroegyptské náboženské veršované literatury. Její znalost (nebo už jen její pouhá přítomnost v hrobce) měla zesnulému umožnit bezpečný vstup do říše mrtvých a to, že si navěky uchová veškeré své pozemské a duchovní schopnosti a vlohy. Obtížná cesta do podsvětí však předpokládala důvěrnou znalost všech míst a nástrah onoho světa, příslušných bohů, strážců a dveřníků a schopnost s nimi promlouvat. Teprve s patřičnou znalostí a pozemskou bezúhonností se každý mohl podrobit posmrtnému Usirovu soudu v Síni Obou pravd, být ospravedlněn, stát se mocným mezi bohy a navěky se plavit v Reově sluneční bárce. Dokonalý věčný život se tak mohl naplnit každému člověku bez rozdílu, pokud vedl plnohodnotný pozemský život a důsledně se řídil pravdou a spravedlností.

Pravdu a spravedlnost, princip *maat* – ideál mravního řádu ve starém Egyptě zosobňovala stejnojmenná dcera slunečního boha Rea Maat. Tento dokonalý princip pravdy zajišťoval správný chod veškerého dění, platný přírodní i společenský řád. Vznikl v okamžiku stvoření světa a zaručoval například pohyb souhvězdí, střídání tří egyptských ročních období (záplavy, pučení, žně), pravidelně se opakující životodárnou nilskou záplavu, život zvířat a rostlin, zrození a smrt. Na základě tohoto božího řádu se odvíjel celý lidský život, vytvářely se vztahy mezi mužem a ženou, existovaly společenské rozdíly mezi lidmi nebo se navzájem lišili příslušníci jednotlivých národů barvou pleti a jazykem, ale též vládl panovník – žijící bůh na zemi, byla uctívána božstva v chrámech, vytvořila se hierarchie úředníků a kněží, byla dána platnost a nutnost dodržování zákonů, stanovila se výše daní a ustálila pravidla chování. Pojem *maat* můžeme tedy nyní chápat jako řád, pořádek, pravdu, spravedlnost, dobro, zákonnost a morálku. Vynikající český egyptolog Jaroslav Černý již v roce 1944 princip *maat* výstižně a stále aktuálně definoval, když uvedl: „Zásady pravdy, práva a spravedlnosti v životě i po smrti, ke kterým dospěli Egypťané v třetím tisíciletí před Kristem jako jediní mezi starověkými národy, nikdy nezanikly. Křesťanství je jen přijalo a prohloubilo.“ (*Naše noviny – Deník čs. vojska ve Velké Britá-*

nii, roč. 5, č. 145, s. 15–16; vyšlo v Londýně jako *Pocta presidentu Československé republiky dr. Edvardu Benešovi k 60. narozeninám.)*

A vskutku záleželo na každém člověku, jak se dokáže řídit pravdou a spravedlností a dodržovat je. Podle Egypťanů měl být člověk rozvážný, mlčenlivý, vyrovnaný a klidný a náležitě kráčet po „boží cestě". To znamenalo, aby se po celý život řídil zmíněným závazným principem mluvení, jednání a chování, a mohl pak bez obav stanout v Síni Obou pravd. Princip *maat* každý naplňoval tím, že se vyvaroval pýchy, závisti, sobectví, chamtivosti a intrik, vzorně vykonával své povolání, nezneužíval svého postavení, byl věrný panovníkovi, řádně obětoval bohům, vydatně pomáhal slabým a chudým, miloval svoji manželku a staral se svědomitě o svou rodinu. Pokud byl člověk za svého pozemského života mravný a slušný a nedopustil se žádného zločinu proti lidem, bohům ani zvířatům, pak dosáhl nerušené věčné posmrtné existence na onom světě a možnosti vycházet z hrobky na tento svět a nabývat libovolných pozemských proměn.

Stejně jako měl být zajištěn blažený posmrtný život řádného člověka, právě tak měla být zachována i jeho trvalá památka zde na zemi. Vždyť přece „pomníkem člověka je jeho krása a ten, který se chová špatně, bude zapomenut." Onou „krásou" měli Egypťané na mysli slušnost, dobrotu, vlídnost a laskavost, kterou je o své vůli schopen projevovat každodenně kdokoli. Špatně a zle se chovat, dopouštět se tedy hříchu, přivádí člověka k „podlosti, která nikdy nedospěje přístavu." Naopak, „mluvit pravdu a konat pravdu, neboť je mocná, velká a trvalá a její hodnota je prokázána, přivádí člověka k důstojnosti."

Knihu mrtvých, jejíž texty jsou doložené přibližně z období 1550 př. n. l. až 50 n. l., se každý člověk snažil mít po smrti v nějaké podobě při sobě, ať už v prostém hrobě nebo v honosné hrobce. A tak známe dlouhé, pečlivě ilustrované papyrové svitky obsahující většinu říkadel červeně nadepsaných, krátké papyry jen s výpisky, texty na lněných obinadlech, kožených svitcích, ostrakách (úlomcích vápence a hliněných nádob), rakvích, stěnách hrobek a dokonce i na zdech chrámů. Běžně se nacházely na určitých součástech pohřební výbavy: vešebtech – soškách pomocníků zesnulého (říkadlo 6), srdečních skarabech – amuletech k ochraně srdce (říkadla 26–30) a hypocephalech – poduškách k „zahřátí" hlavy zemřelého (říkadlo 162).

Máme tak k dispozici tisíce egyptsky psaných rukopisů v hieroglyfickém, hieratickém a démotickém písmu s různým rozsahem (ale nikdy s úplným textem). Zdaleka ne všechny byly uveřejněny, což přirozeně do budoucnosti skýtá možnosti odlišných čtení, přesnějších překladů a lepších výkladů tohoto velmi obtížného textu, jímž se zabývají celé generace egyptologů od rozluštění hieroglyfického písma v roce 1822.

Kniha mrtvých upoutala již Jeana Françoise Champolliona, který ji nazval Velkým pohřebním rituálem. Avšak až v roce 1842 vydal německý průkopník egyptologie Karl Richard Lepsius první souvislý překlad rukopisu Knihy mrtvých, který se nachází v Egyptském muzeu v Turínu (*Das Todtenbuch der alten Aegypter*, Berlin). Šlo o 19 metrů dlouhý Iufanchův papyrus z Ptolemaiovské (Řecké) doby, který obsahuje 165 říkadel (označených Lepsiem jako kapitoly). A byl to právě Richard Lepsius, kdo poprvé použil dnes již vžitý termín Kniha mrtvých pro text s původním názvem Říkadla o vycházení za dne. K tomuto názvu ho tehdy inspirovaly dobové farní soupisy zemřelých, které tak v této souvislosti získaly zcela odlišný význam.

Knihou mrtvých se nadále zabývali další významní egyptologové, avšak opravdový přelom znamenala teprve obsáhlá třídílná publikace zakladatele švýcarské egyptologie Edouarda Navilleho z roku 1886 (*Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie*, Berlin), v níž její autor dokázal předložit přepisy stěžejních 71 exemplářů tohoto díla, někdy ne příliš vhodně označovaného jako Bible starých Egypťanů. Značný význam mělo ve své době i uveřejnění (byť velmi nepřesného překladu) Knihy mrtvých správcem Egyptské a předoasijské sbírky Britského muzea Ernestem Alfredem Wallisem Budgem v roce 1898 (*The Book of the Dead. The Chapters of Coming Forth by Day*, London), které se ostatně dodnes dočkává opakovaných vydání.

Trvalo však ještě dlouhou dobu, než vznikly tři úplné zásadní komentované překlady Knihy mrtvých do současných jazyků. O to se postarali vynikající egyptologové Paul Barguet (*Le Livre des Morts des anciens Égyptiens*, Paris 1967), Thomas Georges Allen (*The Book of the Dead or Going Forth by Day: Ideas of the Ancient Egyptians Concerning the Hereafter as Expressed in Their Own Terms*, Chicago 1974) a Erik Hornung (*Das Totenbuch der Ägypter*, Zürich-München 1979). Svou úlohu přitom sehrál i vý-

borný překlad nádherně ilustrovaného Aniho papyru z Britského muzea v Londýně z doby okolo roku 1250 př. n. l., pořízený Raymondem O. Faulknerem (*The Ancient Egyptian Book of the Dead*, London 1985), a ještě doplněný Ogdenem Goeletem, jr. (*The Egyptian Book of the Dead. The Book of Going Forth by Day*, San Francisco 1994). Nepostradatelné jsou však mnohé zásadní studie týkající se jednotlivých říkadel a ilustrací, které průběžně vycházejí a které budeme citovat ve druhém dílu této publikace.

Kniha mrtvých přirozeně zajímala i české badatele, především zakladatele naší egyptologie Františka Lexu. Upoutalo ho zvláště stěžejní 125. říkadlo, jehož překlad uveřejnil již v roce 1906 (*Výroční zpráva c. k. vyššího gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1905–1906*, s. 7–16). Podobně tématem první Lexovy vědecké práce (*Das demotische Totenbuch der Pariser Nationalbibliothek /Papyrus des Pamonthes/*, Leipzig 1910) ve spolupráci se štrasburským egyptologem Wilhelmem Spiegelbergem bylo zpracování démotického Paenmoncuova papyru (datovaného do 10. roku Neronovy vlády, tedy do let 63–64 n. l.) s pozdní verzí 125. říkadla. Vybraná říkadla Knihy mrtvých František Lexa uveřejnil i ve svých pozdějších monografiích (*Náboženská literatura staroegyptská*, 2. díl, Praha 1921, s. 216–266; *Staroegyptské čarodějnictví*, 2. díl, Praha 1923, s. 20–31; *Výbor ze starší literatury staroegyptské*, Praha 1947, s. 107–118), které se rovněž dočkaly nových vydání pod původními názvy. Objevil se však i nový název *Egyptská kniha mrtvých* (Bratislava 1994), který nicméně opakuje Lexovy dávné překlady z jeho *Náboženské literatury staroegyptské*, doplněné zcela zavádějícím úvodem Karla Weinfurtera z roku 1930.

Některé ukázky Knihy mrtvých použil Lexův pokračovatel Zbyněk Žába v roce 1968 ve svém poutavém pojednání o staroegyptské literatuře (*Tesáno do kamene, psáno na papyrus*, Praha, s. 171–174). Říkadlo 105 Knihy mrtvých se stalo předmětem přínosné studie religionisty Jiřího Janáka v roce 2003 (*Staroegyptská Kniha mrtvých – kapitola 105*, Brno). Připomeňme pro úplnost, že v letech 2001–2003 vydal Jaromír Kozák naprosto neadekvátní překlad a komentář tohoto díla (*Egyptská Kniha mrtvých, I–II: Kapitoly o vycházení z hmotného světa do Bezbřehé záře*; *III: Barevný průvodce kapitolami o vycházení z hmotného světa do Bezbřehé záře*, Praha), za který (a vůbec za „alternativní přínos zejména egyptologii, spiritismu a kvantové mechanice“) mu byla Českým

klubem skeptiků SISYFOS udělena v roce 2005 cena stříbrný „Bludný balvan“ za pseudovědecké aktivity a matení veřejnosti.

Naše zpracování Knihy mrtvých čerpá ze spolehlivých nových textových vydání, výhradně „klasických“ rukopisů Nové říše (cca 1543 až 1080 př. n. l.), přičemž se v tomto českém překladu snažíme u všech říkadel uplatnit systém egyptské metriky, odhalený v roce 1965 Gerhardem Fechtem (*Literarische Zeugnisse zur „Persönlichen Frömmigkeit“ in Ägypten*, Heidelberg, s. 28–38), a strukturu myšlenkových dvojic, předloženou v roce 1975 Johnem L. Fosterem (*Journal of Near Eastern Studies*, Chicago, roč. 34, s. 1–29). Jako ilustrační doprovod jsou použity původní příslušné viněty k jednotlivým říkadlům Knihy mrtvých (podle Édouarda Navilleho). Výklad Říkadel o vycházení za dne, „osvědčeného prostředku, milionkrát prokázaného,“ s poznámkami, rejstříky a bibliografií bude obsahovat druhý díl této publikace. Budou v něm také přeložena, ilustrována a vyložena pozdější říkadla z prvního tisíciletí před naším letopočtem.

Břetislav Vachala